

Law for the good environment

BR2Я Global Business and Human Rights
Scholars Association

Верховенство права і бізнес: чи можлива відповідальна бізнес-поведінка в недемократичних політичних режимах?

Подкаст з Катериною Дейкало

Бізнес і прав людини в авторитарних режимах

Олена Уварова: Вітаю. Сьогодні ми продовжуємо нашу розмову про верховенство права та бізнес, і сьогодні моя подруга та однодумниця, Катерина Дейкало, міжнародна юристка, експертка з питань бізнесу та прав людини Білоруського Гельсінського Комітету і, мабуть, одна із перших людей, які, в принципі, в регіоні цією темою займаються на академічному рівні, співпрацюють з міжнародними академічними структурами. Тому, звичайно, дуже важливо отримати коментар Катерини до теми, яку ми піднімаємо сьогодні. До речі, цей аспект не часто обговорюється саме з точки зору верховенства права, тобто ми зазвичай говоримо про права людини та бізнес. Але я хотіла б обговорити цю зв'язку «верховенства права та бізнес» для нашого регіону. І якщо я можу звертатися «Катя», все одно ми знаємо одна одну довго. Катя, твоя стаття нещодавно була опублікована в журналі Бізнес та права людини¹, розкажи, про що йдеться у статті і чому насправді ти написала цю саму статтю.

Катерина Дейкало: Щиро дякую, Олено, що запросила мене на цей подкаст і вітаю всіх, хто його слухає.

Якраз ця моя стаття точно пов'язана з гранями такого виміру верховенства права та бізнесу та прав людини. Моя стаття називається "Порядок денний бізнесу та прав людини й авторитарні режими: політична криза та криза прав людини в Білорусі після 2020 року". Насправді, чому я хотіла написати про це. Темою бізнесу та прав людини ми (і я сама, і Білоруський Гельсінський Комітет) вже більш практично почали займатися, звичайно, до всіх цих подій (*прим.* – масові мирні протести, їх жорстке придушення й репресії після президентських виборів 2020). Але коли вони почали відбуватися, ми шукали там і цей вимір (*прим.* – бізнесу і прав людини). Тобто нам було важливо зрозуміти, чи є якась специфіка у цих подіях, і в принципі, як ця тема «звучить» у контексті того, що взагалі відбувається. Тому що,

¹ Ekaterina Deikalo. BHR Agenda and Authoritarian Regimes: The Case of Political and Human Rights Crisis in Belarus Since 2020, <https://www.cambridge.org/core/journals/business-and-human-rights-journal/article/bhr-agenda-and-authoritarian-regimes-the-case-of-political-and-human-rights-crisis-in-belarus-since-2020/6E431CDC47A67C94DEBDE740B71433E6>.

Funded by
the European Union

звичайно, на державних підприємствах було багато порушень. З іншого боку, приватний бізнес, можна сказати, «повернувся обличчям до людей» з ковідних часів, коли держава повністю провалила в цілому свої зобов'язання. Ось чому ми написали велику Policy Paper в 2021 році. Ми збрали інформацію з публічних джерел та з тих джерел, які просто повідомили нам про порушення, пов'язані з цими подіями, у вимірі бізнесу і прав людини, і в той же час стежили за зобов'язаннями держави в рамках першого стовпа Керівних принципів ООН. Тобто, як держава і бізнес поведуться в рамках своїх зобов'язань і як люди реагують на це, як реагують великі міжнародні компанії, які були присутні у Білорусі.

Потім, коли в був кол у спеціальний випуск по нашому регіону від Business and Human Rights Journal, я, звичайно, хотіла відобразити наші події через призму бізнесу та прав людини, оскільки ці події дуже важливі та значимі. Звичайно, зараз війна в Україні стала проблемою номер один, що є природним, але факт полягає в тому, що це дуже прив'язано до того, який існує режим у Білорусі. Звичайно, війна в Україні додала до цієї теми нові виміри. Тому на базі нашого того великого аналізу за перший рік протестів та враховуючи як війна в Україні відображається на цьому, як підтримка режиму цієї війни відображається всередині та на бізнесі, я написала цю статтю. Вона, звичайно, присвячена подіям у Білорусі, але насправді, звичайно, я хотіла би внести свій внесок у висвітлення саме тематики бізнесу та прав людини в контексті авторитарних режимів.

Шлях до демократії – частина хорошого бізнесу

Олена Уварова: До речі, щодо бізнесу та прав людини в контексті авторитарних режимів. Скажімо, у нашому регіоні є різні режими, деякі відверто авторитарні, деякі перехідні, деякі ми називаємо новими демократіями. Щоразу, коли ми спілкуємося з бізнесом про права людини в регіоні, виникає відчуття, що сам бізнес вважає, що очікування від нього занадто високі в ситуації, коли є такі режими. Тому є така позиція, що "давайте спочатку вирішимо проблему з державою та загальним середовищем", в якому бізнес змушений діяти, іноді сприяючи цьому середовищу, іноді намагаючись бути нейтральними, і ми, по суті, закликаємо його не бути нейтральним. Наскільки це протиріччя, яке бачить бізнес, що "є це середовище, є держава, і ви поспішаєте з закликами до нас бути не нейтральними».

Катерина Дейкало: Так, це насправді є, і дуже болісно сприймаються ці розмови, зокрема, бізнесом у Білорусі. І з одного боку, це зрозуміло, тому що велика специфіка авторитарного режиму, тобто потрібно дуже сильно розділяти, як ти сказала, що існують різні режими. Так, є дуже глибоко авторитарні, як у Білорусі, наприклад, вони мають власну специфіку, принаймні тому, що бізнес використовується владою як інструмент для досягнення політичних цілей, як один із інструментів тиску на людину, тобто насправді бізнес – це також жертва. І після 2020 року це посилюється: більше не те, що будь-який противник влади, а будь-яке твердження про вірність правам людини чи якійсь людській поведінці людини є дуже загрозливим. Коли весь державний бізнес повністю залежить від держави: наприклад, після 2020 року навіть у приватних компаніях держава змусила відкрити підрозділи провладної профспілки, хоча їх не чіпали до 2020 року, тільки на держпідприємствах були такі підрозділи. Коли стільком компаніям, що в 2020 році на піку протестів поводили «due diligence», «human rights due diligence», потім за це

«прилетіло» від держави. Наприклад, наші три оператори, коли у нас був шатдаун, вимкнули Інтернет, їм всім КГБ наказав вимкнути, і вони не могли цього не зробити, тому що це дуже загрозово, навіть не «смертю» бізнесу, але взагалі власною безпекою та здоров'ям, все-таки вони реагували по-різному. І той, хто відреагував найкраще, більше в праволюдському розрізі, чесно сказали, чому було відключено, віддавали компенсації людям, не вигадували жодних пояснень, таких як технічні проблеми, але чесно сказали: "Ми вимкнули за наказом влади". Потім ця компанія постраждала найбільше. І зараз, наприклад, один із начальників правління цієї компанії (як раз з піару і ESG) знаходиться у в'язниці просто напросто. Це все відстежувалося, хто там був «особливо розумним». Держава повільно наздоганяє всіх, кого потрібно наздогнати.

Тому в таких умовах, з одного боку, дуже важко існувати і необхідно розуміти, що судова система також не є незалежною, ти нічого не можеш оскаржити. Ти не можеш, як в Америці послати на фіг ФСБ, а потім ще роздути скандал, звернутися до суду і взагалі сказати, що держава стежить за всіма тут, і зараз ми швидко заспокоїмо її, якщо вона забула, де її місце. Ні, ти нічого не можеш зробити з однієї сторони. З іншої сторони, звичайно, існує інший бізнес. Так, є бізнес, який із задоволенням працює лише в авторитарних режимах, оскільки він і без авторитарного, скажімо, не дуже добрий. А в авторитарному йому ще краще, тому що ніхто не ставить йому ніяких припорів зайвих, дурнувятих з його точки зору вимог на шию не вішають. Наприклад, російський бізнес, китайський бізнес, Емірати, "з клубу любителів прав людини", як я називаю, і тому для цього бізнесу навіть краще працювати в такій системі. Але є також сумлінний бізнес, який дуже хоче, намагається, це справді його цінності, і він намагається це привнести.

Це формулювання питання, яке ти озвучила, що є дилема – спочатку вирішити з державою, а інше – потім, я не думаю, що це правильно. Бізнес все одно, в якому б середовищі він не працював, має прагнути зробити максимум, що він може. Так само з правами людини. Знаєте, коли, в принципі, кажуть, що: «Давайте розберемося тут, спочатку (я не знаю), економічна криза, турбулентність, ми повинні вижити, а ви тут до нас зі своїми правами людини лізете». Наприклад, після ковіду. Але так також не буває, що ми спочатку виживемо, а потім клацанням пальців будемо дотримуватися прав людини, і бізнес теж: «Спочатку ми заспокоїмо цю державу, приведемо демократію в порядок, а потім клацанням пальців ми станемо хорошим бізнесом».

Справа в тому, що шлях до демократії є частиною хорошого бізнесу, тобто, чим більш впливовий, особливо великий бізнес, міжнародний, який змушений працювати в авторитарних режимах, так сталося, що він там працює, чим більше він буде використовувати свій вплив для цього. Це теж є інструментом для трансформації суспільства. Це дуже важливо розуміти.

У зв'язку з цим цікаво: взимку, якщо я не помиляюся, Норвезький Гельсінський комітет видав великий звіт «Doing business in authoritarian states: tackling dilemmas while preserving integrity». Він описує там три випадки норвезьких компаній у трьох країнах – Бразилії, М'янмі та Білорусі. Yara, норвезька величезна компанія, яка працювала з нашими ОАО «Беларуськалій»). Описуються ці випадки та дилеми у кожному випадку, у тому числі щодо піти або залишитися. Чи обов'язково вимагати від бізнесу в цьому режимі піти? Вони кажуть (я думаю, це дуже правильно), що дуже

важливо розуміти всім – правозахисникам, людям, які працюють з цією темою, та зацікавленим сторонам, міжнародним організаціям, які розробляють ці всі стандарти тощо, - важливо розуміти, що в авторитарних режимах якраз під ударом опиняються хороші компанії, які намагаються дотримуватися прав людини. І дуже важливо підтримати їх і побачити, що вони намагаються зробити там, тому що іноді починається така мить, що від них вимагають "іди, іди, іди", але важливо розуміти, що іноді в цьому режимі компанія з її внутрішніми цінностями та правилами, які вона намагається декларувати та дотримуватися, для працівників, наприклад, може бути останньою надією. Принаймні, їхні права хоча б десь будуть дотримуватися, наприклад, у порівнянні із сусідньою фабрикою, яка не пов'язана з певним міжнародним партнером. А тут, коли цей міжнародний партнер принаймні натисне, принаймні влаштовуйте якийсь скандал, принаймні вимагає певних позицій, вимагає встановлювати належні умови.

Наприклад, Yara з Беларуськалієм повністю пройшла весь алгоритм відповідно до Керівних принципів ООН з бізнесу і прав людини. Вона провела кілька раундів переговорів з керівництвом Беларуськалія. Через те, що йдеться про повністю залежну від держави компанію, усе це було невдало, і врешті-решт Yara пішла, але принаймні, зробила все, що могла. Можливо, в якийсь момент принаймні під час цих скандалів припинили так сильно пресувати її працівників. Тобто в будь-якому випадку, важливо розуміти, що іноді для людей це остання надія, що принаймні десь будуть дотримуватися їхні права.

Крім того, іноді для держави це дуже важливий стратегічний партнер, і влада може закрити очі на деякі ваші вимоги, прибаббаси, лишень тільки щоб ви не йшли, і це буде краще для людей.

Хоча це також залежить від рівня сьогоденної кризи, особливо після війни, там (прим. – в Білорусі) вже "бий посуду, я плачу" – для влади вже нічого не має значення. Але, тим не менш, є дуже різні ситуації. Тому важливо бачити, що сумлінний бізнес намагається зробити, наскільки це важливо для людей, і також важливо розуміти, що в деяких ситуаціях, якщо ця компанія піде, на її місце прийде компанія «з клубу любителів прав людини», тому що святе місце порожнє не буде, коли все одно економічні відносини розвиваються у певному напрямку. І сьогодні ми спостерігаємо у Білорусі наслідки санкцій, і це також величезна дилема, коли російські компанії зайняли місця багатьох іноземних компаній, що пішли, і, звичайно, вони не приносять нічого хорошого з точки зору культури, і це навіть гірше.

Але знову ж таки, я не хочу говорити, що санкції не потрібні. У норвежців також написано дуже добре, що хороша компанія завжди в авторитарних режимах потрапляє в ситуацію, коли не може бути хороших рішень. Існують такі ситуації, і авторитарний режим просто створює таку атмосферу, коли не може бути хороших рішень, і не може бути також хорошого вибору. Важливо також зрозуміти це, тут доводиться обирати із двох видів зла. Тим не менш, як вони пишуть у своїй аналітиці, що деякі можуть сказати: «Чому ви взагалі заходите в авторитарні режими?», «Якого чорта ви перлися у цю М'янму?» І це логічне питання. Але з іншого боку, вони пишуть, я також погоджуюся з цим, що іноді саме міжнародні великі компанії з вагою та цінностями можуть бути «force for good» в таких режимах, оскільки бізнес є таким же стейкхолдером, як і суспільство.

Тобто для того, щоб привнести якусь культуру в цю державу і, принаймні, коли цей режим паде, почати щось відновлювати по цеглинках – це не лише справа активістів, суспільства, і не лише нового уряду. Величезну роль у цьому відіграє бізнес, я вважаю, міжнародний бізнес, який приходить, приносить власні правила і каже: "Ми будемо працювати, якщо буде так". Але це, звичайно, буде, коли режим паде і прийде нове уряд». Аби новий уряд не перетворився на старий, дуже важливо, щоб йому вчасно сказали, що: "Це наші правила гри, і ми самі будемо за ними грати".

Йти чи лишатися

Олена Уварова: Чесно кажучи, це дуже мені відгукується, тому що власне, напевно, лише люди з нашого регіону відчувають – так гостро відчувають – що насправді міжнародні компанії можуть бути і часто виступають першими провідниками таких цінностей і насправді можуть відігравати дійсно важливу роль. Коли мова йде про подібні дискусії, в тому числі про Україну та агресію Росії, коли багато міжнародних експертів уточнюють, як компанія могла залишитися в Росії після подій 2014 року, незважаючи на те, що моя позиція зрозуміла, але я не вважаю відповідь на це питання настільки однозначною саме тому що, на мою думку, компанії можуть впливати на погляди суспільства, вони можуть піднімати важливі питання, можуть формувати позиції, як ти і кажеш, дійсно можуть бути островом, де люди можуть вільно дихати. Тому тут складні питання, і те, що зараз обговорюється з приводу виходу компаній з Росії, з російського ринку, на мою думку, також цікаво дослідити вплив податків до бюджету та можливість компанії хоча б якось сприяти певним цінностям, і чи є співвідносним цей вплив і як можна це виміряти.

Дійсно, напевно, питання до компаній можуть не обмежуватися питаннями про те «вийшли ви чи не вийшли», але все-таки: "Що ви робите, у чому ви берете участь"?

Катерина Дейкало: Це дуже важливе питання. Я б сказала, що питання не про факт виходу чи залишення, а що ти там робиш, з якою метою ти залишився. Зрозуміло, що бізнес має мету заробляти гроші - це зрозуміло, це нормальна мета. Але факт полягає в тому, як я кажу, є різні компанії, які чудово почуваються в авторитарних режимах і залишаються саме тому, що гроші не пахнуть, і є компанії, які сумлінно намагаються щось зробити і промотувати ці цінності. Інша справа, що в цих режимах вони не завжди досягають успіху, але іноді це щось краще, ніж нічого.

Це справді дилема, яку не можна оцінити лише по факту, залишився ти або пішов, але необхідно оцінювати, що ти намагався зробити перед виходом. Бо знаєте, адже є деякі компанії, які пішли зовсім не тому, що вони переживають за права людини. Тобто це не означає, що кожен, хто залишився поганий, і кожен, хто пішов – добрий. Є ті, які також пішли виключно тому, що вони просто втрачають гроші, і їм це не потрібно, і вони взагалі чхати хотіли на ці права людини – те, що людей тут вбивають, катують, або як у випадку з агресією, країна взагалі розв'язала війну. Тому неможливо так оцінювати за чорним-білим в саме за критерем "залишився - поганий, пішов - добрий". Важливо, що ця компанія робила перед тим, як пішла. Компанія, яка пішла, але взагалі не могла сказати ні слова про будь-які цінності, і компанія, яка затрималася і пішла через рік і отримала за критику навздогін, можливо, упродовж

цього року вона намагалася проголосувати ці цінності, говорити з керівництвом, з державою. На мою думку, у другому випадку для суспільства це більша користь.

Олена Уварова: Погоджуюся. До речі, про санкції я, мабуть, анонсу, що після серії подкастів ми хочемо зробити серію вебінарів восени. І тема санкцій у контексті верховенства права та корпорацій, санкцій проти корпорацій, буде однією з тем, оскільки насправді там також є багато питань, тому я запрошую тебе заздалегідь як спікерку такого вебінару.

Катерина Дейкало: Дякую. До речі, Норвезький Гельсінський комітет цікаво пише про санкції в їхній аналітиці, коли вони задають це питання, а як нам виділити компанію, яка, навіть якщо вона залишається навіть деякий час в авторитарному режимі, пробує щось зробити, декларуючи цінності. Які інструменти можуть бути для тих компаній, які залишаються, але не роблять того, що мають, і навпаки дуже прекрасно, так би мовити, співіснують з цим режимом. Вони пропонують таку ідею, як цільова санкція. Ідея не нова, але вони саме пропонують демократичним країнам підтримувати компанії, які залишаються в авторитарних режимах і намагаються щось змінити своїми деклараціями, працюючи з керівництвом своїх партнерів та включають партнерські важелі. І запровадити цільові санкції проти конкретних бізнесменів, оскільки, за великим рахунком, політика міжнародної компанії, яка існує в авторитарному режимі, завжди залежить від позиції керівництва.

Тобто є сенс, що якщо компанія, в якій прописано в політиках такі прекрасні речі та цінності, раптом починає самоусунутися від своїх декларацій, взагалі не поводить себе так як мала б відповідно до своїх власних зобов'язань, які вона проголосила в політиках, то на це, звичайно, є чиясь рішення.

Олена Уварова: Звичайно.

Катерина Дейкало: Тому тут пропонується така ідея, щоб не укатувати під каток хейту всі компанії, які залишаються.

Ще важливе питання. Згадаймо той самий Сіньцзян. Згадаймо, коли, наприклад, Zara, H&M та інші, всі ці західні бренди, висловилися про ситуацію з уйгурами, деякі потім пішли з китайського ринку, тобто вони вчинили чесно. І на китайському телебаченні через деякий час почали блюрити повністю всі їхні логотипи, будь-де, де б вони не зустрічалися – в серіалах, новинах, загалом просто скрізь. Звичайно, я не скажу, що це пряма супер шкода компаніям, але, наприклад, можна навести теж приклад з Білорусі. Коли Nivea Men відмовилася спонсорувати чемпіонат з хокею, який мав приймати Мінськ, а слідом за нею в цій ситуації опинилася і Skoda, то уряд Білорусі ввів бан на ввезення їхньої продукції з формулюванням «за недружні дії щодо білоруського народу». Ще одна велика компанія (я не можу називати), від якої весь час вимагали піти зі своєю рекламою з білоруського телебачення, консультується з нами (прим. – з Білоруським Гельсінським Комітетом), наводить у приклад цей випадок, і їх починає теж турбувати, по-перше, ось це (бан), по-друге, починає турбувати, якщо вони підуть, чи постраждають їхні працівники. Тобто вони не розуміють, чого можна очікувати, наприклад, вони кажуть: «Якщо ми підемо, наші магазини розгромлять чи що? звільнять працівників наших чи що?».

Важливо розуміти, що в авторитарному режимі, коли держава - основне джерело проблем, не якісь інші сили, бізнеси, а от сама держава - основне джерело проблем, у тебе є величезна непередбачуваність і ці питання дійсно постають: «Ми зараз вчинимо по совісті, а потім прийдуть, заарештують наших працівників». Вони ж не розуміють взагалі контекста, це складно зрозуміти тому, хто не живе в цьому. Тобто деякі речі їм не видаються такими страшними або, навпаки, їм здається, що так от просто, якщо компанія відмовилась, то прийдуть і заарештують всіх працівників, але це також не так. І тому дуже важливо цю тему в контексті авторитарних режимів більше просувати, мені здається, можливо, не знаю, якісь гайди робити, але, як мінімум, говорити про цю специфіку.

Олена Уварова: Я згодна, велике спасибі тобі. Насправді, багато таких важливих думок прозвучало цікавих, і я дуже сподіваюся, що ці подкасти отримають продовження: на наших вебінарах і, можливо, в інших подіях. Тому спасибі та до наших нових зустрічей.

Катерина Дейкало: Щиро дякую за запрошення, я сподіваюся, що цей подкаст буде корисним комусь.